

Romové v Brekově. Rodinné fotografie a historicko-etnografický text Kolomana Gunára³

Představujeme dva provázané příspěvky, které jsou na jedné straně výpovědí o historii Romů v konkrétním místě – východoslovenské obci Brekov (okr. Humenné), na straně druhé jsou příkladem širšího fenoménu, kdy samotní Romové aktivně pátrají po historii vlastních komunit a usilují o její zaznamenání a zveřejnění (srov. Daniel 2018⁴). Stěžejním příspěvkem jsou rodinné fotografie, které mezi Romy v Brekově sesbírала během svého výzkumu Elena Cinová (roz. Gunárová, nar. 1973). Jedná se o užší výběr z fotografií původně vystavených na obecním úřadě v Brekově od 2. srpna do 2. září 2024.⁵ Druhým příspěvkem jsou editované úryvky z textu História osídľovania obce Brekov Rómami, který sepsal a v roce 2010 vlastním nákladem vydal tatínek Eleny, romský aktivista a politik Koloman Gunár (1948–2021).⁶ Vznik výstavy i osobu svého tatínka a jeho text představuje v úvodním rozhovoru Elena Cinová. Sama je rodačkou z Brekova, na začátku devadesátých let vystudovala na Katedře romské kultury v Nitře obor Učiteľství pro první stupeň ZŠ se zaměřením na romskou kulturu. V Humenném pracovala postupně jako učitelka na základní škole a jako školní speciální pedagožka. Nyní je zaměstnána v Národnom inštitútu vzdelávania a mládeže v Prešově, dříve známém pod názvem Metodicko-pedagogické centrum.⁷

V předkládaném rozhovoru Elena Cinová nastiňuje i logiku výběru pasáží z knihy svého tatínka. Jakkoliv celé knize dominuje komentovaný rodokmen brekovských Romů, k otiskům zde jsme vybírali primárně výpravnější pasáže. Rozhodli jsme se tak jednak s ohledem na čtenářskou atraktivitu, jednak s ohledem na etická úskalí reprodukce osobních údajů konkrétních lidí, i vzhledem k tomu, že původní text nikdy nevyšel jako oficiální publikace. Vybrané pasáže prošly základní jazykovou korekturou, ve které jsme usilovali o minimum zásahů do původního textu se zachováním svěbytného autorova

1 Elena Cinová je pedagožka působící v Národnom inštitútu vzdelávania a mládeže v Prešově. E-mail: elenacinova0@gmail.com

2 Jan Ort je romista působící na Etnologickém ústavu AV ČR. E-mail: ort@eu.cas.cz

3 Jak citovat: Cinová, E., Gunár, K., Ort, J. 2024. Romové v Brekově. Rodinné fotografie a historicko-etnografický text Kolomana Gunára. *Romano džaniben* 31 (1): 129–143.

4 V tomto případě se jedná o přetištění textu z roku 1933, což dokládá, že podobné snahy nejsou ze strany Romů záležitostí teprve posledních let.

5 K výstavě více viz Otriová 2024 [online] Dostupné z: <https://hornyzemplin.korzar.sme.sk/c/23369482/romov-z-breкова-preslavila-vyroba-paleny-ch-tehal-boli-jedini-pomohol-im-stavebny-boom.html> [cit. 12. 9. 2024].

6 K představení Kolomana Gunára viz Štátna vedecká knižnica v Prešove [online] Dostupné z: <https://www.portalsvk.sk/audio/koloman-gunar-rozpravanie> [cit. 12. 9. 2024]; viz též Gunár 2020.

7 K představení Eleny Cinové více viz Paměť národa [online]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/cinova-elena-1973> [cit. 12. 9. 2024].

stylu. Zachovali jsme například střídání první a třetí osoby v pasáži, kde autor píše o sobě. Neopravovali jsme ani spojení, která působí nelogicky po faktické stránce, jako například „ostrenie cepov“.⁸ Ponecháváme větší část předmluvy, která ilustruje, jak autor sám o knize uvažoval, a to i s vědomím toho, že část témat předeslaných v předmluvě není uvedena v našem výběru. Jednotlivé pasáže jsme opatřili vlastními mezinadpisy, pasáže současně nejsou řazeny nutně chronologicky, tak jak se vyskytují v knize, ale spíše ve snaze o koherentnost výsledného textu.

Celý předkládaný příspěvek do určité míry doplňuje mou vlastní historickou studii týkající se Romů v Brekově, která byla dříve publikovaná na stránkách RDŽ (Ort 2023). Při svém výzkumu historie Romů v Brekově a v dalších obcích humenského okresu mi šlo především o zmapování praxe přesídlovací politiky šedesátých let s důrazem na aktérství a zkušenosti samotných Romů. Při této příležitosti jsem se potkal jak s Kolomanem Gunárem (na jaře 2019), tak později i s Elenou Cinovou (v létě 2021). Obě tato setkání pro mě byla důležitá nejenom po ryze lidské stránce, ale i s ohledem na připomenutí možné šíře motivací zkoumání a připomínání romských dějin. Pokud nynější historické přístupy chápou konkrétní místa spíše jako případové studie sloužící k výpovědi o širších společenských procesech (což v podstatě dělá i můj zmíněný text), zájem Romů o vlastní místně vymezenou historii takové zaměření problematizuje. V dané situaci, kdy místní kroniky a obecní publikace vyprávějí příběhy konkrétních obcí skoro výhradně a zároveň nepřiznane jako neromské (což je i případ Brekova, srov. Molnár 2017), je možné podobné aktivity vnímat nejenom jako zájem o životy vlastních předků, ale i jako aktivní připomínání vlastního místa ve společnosti a doplnění těchto jednostranných vyprávění. Současně totiž platí, že pokud se existující historické příběhy o Romech zmiňují, zobrazují je stereotypně jako bezejmenné a celkově marginalizované obyvatele slovenského venkova. Samotný Koloman Gunár rámuje svůj text právě i jako zpochybnění této představy a různorodé příběhy konkrétních Romů v Brekově přirozeně zasazuje do života obce jako celku. Rodinné fotografie, které sesbírala jeho dcera, dávají tomuto důrazu nový rozměr.

Jan Ort

Literatura

- Daniel, A. 2018. O Romech z Oslavan. Historická práce Antonína Daniela o Romech z jeho rodné obce. *Romano džaniben* 25 (1): 167–186.
- Gunár, K. 2020. Roztvárali sme nožnice, chceli sme o sebe dať vedieť celému Slovensku. In: Mojžišová, M. (ed.), *Rómovia 30 rokov po...*, 109–130, Košice: RTVS.

⁸ Na skutečnost, že cepy se neostří, nás upozornil etnolog Arne B. Mann, za jehož jazykové i faktické připomínky děkujeme.

Molnár, M. (ed.) 2017. *Brekov*. Michalovce: Jaroslav Mihaľko, Polygrafické práce.
Ort, J. 2023. Brekovští Romové – „nejlepší v Československu“. *Cikánství jako struktura vztahů a logika sociální mobility v období socialismu. Romano džaniben* 30 (1): 27–55.

Máme před sebou sbírku fotografií. Řekla bys nám, co je to za fotografie?

Je to výber z fotografií, na ktorých sú obyvatelia obce Brekov, z lokality Hušták. Sú to fotografie, ktoré vznikli v päťdesiatych až osemdesiatych rokoch minulého storočia. Veľa z tých ľudí, ktorí sú na fotografiách, už dnes nie sú medzi nami. Zozbierala som ich v rámci projektu financovaného z Fondu na podporu kultúr národnostných menšín (KULTMINOR).

Jak vznikl nápad shromáždit fotografie Romů z Brekova? Co byla tvoje primární motivace?

Ide o nadväznosť na dielo môjho otca Kolomana Gunára, ktorý sa týmto zaoberal v deväťdesiatych rokoch hneď po prevrate, kedy začal skúmať a zaznamenávať históriu Rómov v Brekove. Zberu fotografií predchádzali dva moje vlastné výskumy. Oba boli zamerané na orálnu históriu, kde som sledovala rôzne témy týkajúci sa života Rómov v Brekove.⁹ Pri návštevách mi ľudia ukazovali svoje fotografie, čo mi vnuklo myšlienku urobiť z nich výstavu.

Představila bys stručně obec Brekov a tamní romskou komunitu?

Brekov sa nachádza pri okresnom meste Humenné na východnom Slovensku. V Brekove žije asi 1 300 ľudí, z toho asi päťsto Rómov. Tí žijú na jednej ulici, ktorá sa volá Hušták. Tá je mimo hlavnú tepnu obce Brekov, ale je súčasťou obce, nie je oddelená. Na tej ulici, keď som ja vyrastala, bývali medzi nami aj rodiny z majority. Potom ale začal stavebný boom, mladé rodiny z majority si postavili nové domy a na Huštáku ostali bývať už len ich starí rodičia. Tí postupne vymreli a ich domy odkúpili Rómovia. Rómovia za minulého režimu všetci pracovali v regióne, po revolúcii bolo obdobie, že odchádzali do zahraničia, hlavne do Anglicka a Belgicka. Možno by som ešte doplnila, že brekovskí Rómovia boli stále súčasťou diania obce. To znamená, že boli po väčšinu času aj zastúpení v obecnom zastupiteľstve.

Zmínila jsi, že navazuješ na dílo svého táty. Jaký máš však vztah k mapování historie Romů v Brekově jako obci, ve které jsi sama vyrostla?

Stále ma fascinoval dejepis, fascinovalo ma, keď som ako dieťa sedávala s rodičmi

⁹ Pro rozhovory s romskými pamětníky z Brekova viz Štátní vedecká knihnice v Prešove [online]. Dostupné z: <https://www.portalsvk.sk/audio> [cit. 12. 9. 2021].

a so starými ľuďmi z Huštáku a oni rozprávali príbehy, ako to niekedy bolo. A spomínali mená, ktoré mi potom museli dovysvetľovať, lebo človek ich už nepoznal. A potom, následne, keď začal oco bádať, tak zrazu zisťuješ, že v tom Brekove je každý s každým nejak prepojený, že tá história sa netýka len jednej rodiny, ale že je to všetko popretkávané. Aj s tým, kto kam odišiel, kto zostal, a tak ďalej.

Z výbere fotografií je patrné, že se hodne týkajú priamo tvojej rodiny. Do aké miery je to dané tým, že brekovská komunita není až tak veľká a je hodne rodinne provázaná? Nebo je to spíše tím, že jsi čerpala primárně z vlastního rodinného archivu?

Ja som chcela fotografie, ktoré sú staršieho dátá. Z obdobia osemdesiatych rokov je toho materiálu viac a je dostupnejší. Keď som chodila po tých rodinách, tak fotografií staršieho dátá nebolo veľa. A potom, keď som sa hrabala v archíve po mojich starých rodičoch, našla som veľa fotografií v celkom dobrom technickom stave, neboli potrhané. Čiže preto je tých fotografií z mojej rodiny viacej. Ale opakujem – kto pozná dejiny Rómov z Brekova, tak vie, že všetky rodiny tu boli príbuzensky prepojené.

Víš přímo něco ke kontextu vzniku těch fotografií?

Tie fotografie fotené okolo roku 1960 a vyššie – ak nie sú tie školné alebo prvé sväté prijímanie –, tak ich autorom je Tibor Demeter. To bol taký amatérsky fotograf z Brekova a bol najčastejším fotografom takého bežného života. Ale napríklad neviem, kto je autorom fotografie, na ktorej je moja prababka Alžbeta. Tá je pre mňa veľmi vzácna.

Kdo byl Tibor Demeter?

Bol to brat mojej mamy.¹⁰ Fotil na 36 alebo 24 snímkový film. Pamätám si, ako to vyvolával. Dokonca niektoré fotografie, ktoré vo výbere nie sú, boli trochu ináč robené, mali taký ružový podklad. Ale väčšinou to boli čiernobiele fotografie. On zomrel tento rok, bohužiaľ, po sebe nezanechal žiadny archív fotografií. Tie fotky zostali len po rodinách, ktorým ich rozdával.

Jaká byla reakce Romů, když jsi za nimi chodila se zájmem o historii komunity?

Bolo to rôzne. Nedá sa povedať, že všetci mi otvárali dvere – boli aj ľudia, ktorí ma odmietli. Nie priamo, ale skôr sa vyhýbali stretnutiu. To som rešpektovala. V rozhovoroch som chcela mať zastúpenie z každej fajty v Brekove. To sa mi nepodarilo. Ale tí, čo ma prijali, tak sa rozhovorili. Často začali spontánne dopĺňať

10 Rozhovor s Tiborem Demeterem viz Štátna vedecká knižnica v Prešove [online]. Dostupné z: <https://www.portalsvk.sk/audio/tibor-demeter-rozpravanie> [cit. 12. 9. 2024].

spomienky v momente, keď som vyplla mikrofón. A ako som spomínala – samotný nápad na zber fotografií vznikol vďaka tomu, že mi niektorí začali fotografie sami ukazovať. Nie všade potom boli ochotní fotografie zdieľať. Ale keď sa otvárala výstava, tak sa im to páčilo a niektorí povedali. „Čo si nedošla? Dali by sme ti ešte takú a takú fotku...“

Ta výstava bola na obecním úradě v Brekově. Jak obyvatelé Brekova, ať už Romové, nebo Neromové, na výstavu reagovali? Jak byla v obci přijatá?

Treba si povedať, že jedna vec je zozbierať a usporiadať tie fotografie, druhá vec je zohnať niekoho, kto je ochotný urobiť z toho veľkoformátovú výstavu. Starosta obce Brekov bol v tomto veľmi ochotný a sám dal vyrobiť 24 stojanov, na ktoré sa výstava upevnila. Čo sa týka samotnej výstavy, tak obsahuje nielen 24 fotografií s popisom, ale aj štyri panely s popisom remesiel, ktoré vykonávali Rómovia v Brekove. Pričom tie remeslá tam boli popísané ako v slovenskom, tak aj v anglickom a rómskom jazyku. V pozadí toho popisu bola fotografia, ktorá sa spája s daným remeslom.

Návštevnosť výstavy bola dobrá. Na vernisáž prišli ako Rómovia, tak aj Nerómovia. To som bola rada, pretože bolo cieľom, aby sa to prepojilo. Mnohí Rómovia nachádzali na fotografiách svojich príbuzných, čiže tam bolo dojatie. Často chceli aj vysvetlenie kontextu tých fotiek. No a ako som uviedla, niektorí mi povedali: „Mala si prísť aj za mnou!“

Proč jsou průvodní texty také v romštině? Romové v Brekově již po generace romsky nemluví...

Ja už som robila jednu takú výstavu, ktorá bola čisto v slovenskom jazyku, a keď sme ju chceli niekde vystavovať, tak nám bolo vytykávané, že tie popisky mohli byť viacjazyčné, napríklad v angličtine alebo v rómčine. A ja pevne verím, že táto výstava neostane len u mňa, rada by som ju posunula aj ďalej. Prioritou pre mňa bolo vystaviť to v obci Brekov, ale tá myšlienka je, aby výstava bola prístupná širokej verejnosti.

Takže můžeme čekat nějaké pokračování? Vnímáš to jako impuls k doplňování sbírky?

Ja by som v prvom rade bola rada, aby tá výstava neostala ľadom. Ja viem, že je najviac zaujímavá pre brekovských obyvateľov – a je jedno či sú to Rómovia alebo Nerómovia, lebo to spolužitie v Brekove je dosť prepojené. Ale aj tak by som bola rada, keby tie fotky šli ďalej. Lebo na fotke ako takej je nádherne vidieť ako sa Rómovia odievajú, je tam vidieť celkové prostredie. Čiže nejde len o jednotlivých ľudí, ale aj o zobrazenie toho, ako sa žilo. Pre mňa je dôležitý aj tento rozmer.

Ty už jsi zmínila práci svého tatínka Kolomana Gunára. Mohla bys ho představit?

Pre mňa mal medzi rómskymi osobnosťami na Slovensku neskutočný význam. Mal vysokú školu, čo, keď si zoberieme, že bol narodený 1948, nebolo v tej dobe úplne bežné. Bol občiansky aktívny už pred rokom 1989. Tým, že bol stavebný inžinier, robil projektové dokumentácie pre Rómov, ktorí si stavali nové domy na Huštáku. Hneď v decembri 1989 zvolal brekovských Rómov na obecný úrad s tým, že i Rómovia sa musia nejak zapojiť do celého spoločenského diania. Založili politickú stranu Strana integrácie Rómov na Slovensku, ktorá postupne dosiahla širšiu pôsobnosť so svojimi bunkami vo veľkých slovenských mestách. Veľa vtedy spolupracoval s výrazným rómskym politikom Jankom Kompušom. Celkovo to nebolo priaznivé obdobie pre Rómov, otec strašne veľa cestoval hore dole po celej republike. Každú chvíľu niekde hasil oheň, keď sa vyhrážali útokmi na rómske komunity na rôznych miestach. Zo straníckej politiky odstúpil na konci deväťdesiatych rokov, Rómom ale pomáhal stále. Či už to bola len taká maličkosť, že napísať žiadosť, vyplňať tlačivo, zorientovať sa v rámci úradov. O politiku sa ale stále aktívne zaujímal. Vždy mu išlo o to, aby boli Rómovia sebestační a v tomto smere považoval za najdôležitejšiu oblasť bývanie. Bývanie preňho predstavovalo nutný základ. Otec zomrel po nemoci v roku 2021.

Jak vznikla jeho knížka o historii Romů v Brekově?

Keď začal písať knihu, tak na veľa vecí si tiež sám nespomínal, ale chcel ich mať podložené. Takže využil orálnu históriu, hoci možno ani netušil, že to je taká metóda. Navštívil najstarších Rómov v Brekove, ktorí mu rozprávali, on sa dopytoval, zaznačoval si. Všetko písal ručne. A potom z toho vyšla publikácia, ktorá nemá ISBN, nemá recenzentov. On to vydal čisto len preto, aby sa na to nezapadlo. A vydalo sa to doslova na jeho pokyn, a to len v štyroch exemplároch. Jeden mal on a zvyšok dal nám ako trom dcéram. Je to kniha, ktorá nie je veľmi obsiahla, čo sa týka počtu strán. Začína históriou osídľovania a prechádza k popisu jednotlivých rodín, ich vzťahov a popisu toho, ako sú tie rodiny poprepájané krížom-krážom a pritom stále ten praprapra-Róm, ktorý sem došiel do Brekova, bol jediný. Obsahuje i menný súpis všetkých rómskych obyvateľov obce do obdobia vydania publikácie. Keď tu knihu číta niekto nezainteresovaný, tak sa možno stráca v tých rodinných líniiach. Aj preto sme vybrali najmä tie pasáže, ktoré sú výpravnejšie a venujú sa remeslám a rôznym oblastiam spoločenského života, ale aj tie, v ktorých otec predstavuje členov svojej najbližšej rodiny.

Je ještě něco, co bys chtěla, aby zaznělo?

Možno len, že by som nerada, aby to vyzeralo, že brekovskí Rómovia sú iní ako ostatní Rómovia na Slovensku. Aj keď sú tu nejaké odlišnosti, tá podstata, tá ľudskosť, zostáva rovnaká.

1950 | Bartolomej Surmaj a Helena Surmajová, rodiče Kolomana Gunára |
Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1950 | Alžbeta Demeterová (roz. Muchová), prababička Eleny z matčiny strany |
Z rodinného archivu Cyrila Demetera

1956 | Bartolomej Surmaj a Helena Surmajová (roz. Gunárová), rodiče Kolomana Gunára |
Z rodinného archívu Kolomana Gunára

1957 I Koloman Gunár (první zleva) s otcem Bartolomejem Surmajem, sourozenci a psem I
Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1957 | První svaté přijímání | Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1959 | Základní škola Brekov, 3. třída, v prostřední řadě druhá zleva je Agáta Gunárová (roz. Demeterová), maminka Eleny | Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1960 | Před knihovnou | Z rodinného archivu Marty Tokárové

1960 | První svaté přijímání, v horní řadě zcela vpravo Agáta Gunárová, maminka Eleny |
Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1965 | Na Huštáku | Z rodinného archivu Marty Petrové

1968 | Rodinné foto před svatbou – Koloman Gunár vyčnívá nahoře uprostřed, v dolní řadě zleva jeho rodiče, Bartolomej Surmaj a Helena Surmajová | Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1969 | Romští muzikanti z Brekova – s harmonikou Koloman Gunár, na cimbál jeho otec Bartolomej Surmaj, vzadu sedí kontráš Bartolomej Demeter, otec maminky Eleny | Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1970 | Tři budoucí švagři, vlevo Koloman Gunár, uprostřed Tibor Demeter |
Z rodinného archivu Kolomana Gunára

1975 | Na Huštáku, uprostřed mezi řadami Elena Cinová | Z rodinného archivu Kolomana Gunára, foto: Tibor Demeter

1975 | Elena s maminkou Agátou Gunárovou a sestrou Janou | Z rodinného archivu Kolomana Gunára, foto: Tibor Demeter

1975 | Fotbalová jedenáctka | Z rodinného archivu Etely Kirvejové,
foto: Tibor Demeter

1984 | Fotbalisti z Huštáku | Z rodinného archivu Martiny Petrové

História osídľovania obce Brekov Rómami (úryvky z textu Kolomana Gunára sepsaného v roce 2010)

Z předmluvy

Vážení čitatelia, autor tohto dokumentu Ing. Koloman Gunár, rodák z obce Brekova, ako jeden z Rómov zachytáva vo svojich písomnostiach výpovede žijúcich starších Rómov: Bartolomej Demeter, narodený 12. novembra 1928, ktorý je svokrom autora, Irena Karchňáková rodená Oláhová, narodená v roku 1927. Dopodrobna rozoberá jednotlivé rodokmene posledného storočia, t. j. od roku 1910–2010. Poukazuje, akou cestou Rómovia v Brekove za toto obdobie prešli. No nevyhýba sa ani blízkej budúcnosti s víziou do roku 2110. Popisuje najväčší rozkvet a rozmach Rómov, ktorý bol v rokoch 1970–1990. Vyzdvihuje brekovských Rómov vo vzdelanostnej úrovni.

Rómovia v Brekove žijú v severozápadnej časti obce pod hradom na uličke zvanej Hušták, ktorá sa tiahne od kostola až po Debrinskú Debru. [...] Brekovskí Rómovia ani v minulosti, ani teraz nenastavujú ruku, aby im štát dával, ale príkladom svojich otcov a dedov, sa postávali k životu čelom, s odhodlaním vyrovať sa životu majoritnej spoločnosti. Svojim každodenným životom sa vyrovnali životu, aký vedie majoritné obyvateľstvo obce. V minulom režime príslušný Miestny národný výbor (MNV) pri štatistických výkazoch neevidoval v obci príslušníkov cigánskeho etnika.

O počátkách Romů v Brekově

Začiatok príchodu Rómov do obce Brekov k trvalému osídleniu spadá na začiatok 20. storočia (rok 1905–1906). Väčšia časť ich prišla z obce Myslina. Pred samotným príchodom Rómov sa v obci usídlil Juraj Karchňák, narodený v roku 1886 s manželkou Annou rodenou Oláhovou, narodenou v roku 1889 a deťmi. Rómovia ho volali Dzurja. Pochádzal z obce Lukačovce, pracoval ako štátny zamestnanec na železnici. Všeobecne bol považovaný za najbohatšieho Róma v obci Brekov. Požičiaval Rómom v núdzi peniaze, no nárokoval si pri vrátení 50 % viac. Keď bol starší, počas letného obdobia vysedával na krošenkách (drevená konštrukcia určená na držanie dreva pri jeho pílení, pozostávala z dvoch nosníkov prekrížených a spevnených vodorovne i zvislo) uprostred dvora a v zime ležal na peci v kuchyni. Drevo si na zimu v lete porezal, poštipal, nechal preschnúť a uložil ho na pôjd. [...]

Anna Karchňáková, jeho manželka, rodená Oláhová, narodená v roku 1889, pochádzala z rómskej a z majoritnej rodiny z obce Brekov. Pravdepodobne matka Anny bola gadžovka a otec Róm, lebo má priezvisko Oláhová (skutočnú pravdu som sa nemohol dopátrať, lebo nikto zo žijúcich starých Rómov [...] nevedel mi o tom podať svedectvo). No je tu aj druhá verzia, že Anna Oláhová je gadžovka, ktorá pochádza z veľmi chudobnej rodiny bývajúcej na okraji dediny Brekov a berie si za manžela Juraja Karchňáka, ktorý dostáva od gazdov pozemok, na ktorom postavil rodinný dom. [...]

V roku 1905–1906 prišla väčšia časť Rómov do obce Brekov z obce Myslina. Prišiel tu, na pozvanie brekovských gazdov, kováč zvaný Lapšník s manželkou a svojimi deťmi. Brekovskí gazdovia v tom čase nemali kováča, čo im znepríjemňovalo život pri prácach na poliach. Každý občan obce súkromne hospodáril na svojich okolitých poliach. Pracovné náradia, ktoré používali pri obrábaní zeme, sa im kazili aj polámali, preto ich bolo treba opraviť, kone podkuť, no a na túto prácu potrebovali mať v obci kováča, ktorý by im také služby vykonával. Rozhodli sa požiadať kováča Lapšníka (narodeného v roku 1863, zomrel roku 1929 vo veku 66 rokov), ktorý býval v Mysline, aby za výhodných podmienok prišiel aj s rodinou do Brekova. Občania obce prideliť pre kováča Lapšníka pozemok na Huštáku (tak sa nazývala, aj sa nazýva časť obce), tu mu postavali kováčsku dielňu (šmyknu). Na tomto pozemku si Lapšník, za výdatnej pomoci gazdov obce Brekov, postavil v roku 1905 rodinný domček – predná izba, kuchyňa, zadná izba. Lokalita Hušták bola v tom čase, ale i v súčasnosti, obývaná Rómami a majoritou.

O svých rodičích

Bartolomej bol najstarším synom Gustáva Olaha. Jeho matka Mária ho dala učiť v hre na cimbal od chýrnych muzikantov Turtakovcov zo Sečoviec. Po vyučení bol Bartolomej vynikajúci cimbalista. Vo svojich 25 až 35 rokoch ohuroval svojou hrou na cimbal, ktorý si pri hraní niekedy nechával zakryť bielou plachtou. Svoj cimbal poznal dokonale, nemusel pozerieť ani na struny, nepomýlil sa. Vyhrával na svadbách a zábavách, ľudia ho obdivovali. Ťažko pracoval v miestnej vápenke, muroval kameňmi pec, v ktorej sa vypaľovalo vápno. Z tejto ťažkej práce prichádzal domov unavený, v letných mesiacoch v popoludňajších hodinách pokračoval vo výrobe ručne pálených tehál. Neskôr odišiel pracovať do Chemkostavu národný podnik Humenné, odkiaľ bol vyslaný na murársky kurz do Košíc. Tento kurz ukončil s vyznamenaním. Posledných 30 rokov pracoval v Chemlone n. p. Humenné na cechu DND – Chromovňa, odkiaľ odišiel aj do dôchodku.

Jeho manželka Helena pochádzala z kováčskej rodiny. Jej otec Štefan Gunár a matka Iľa, rodená Čonková, bývali v dolnej časti Huštáka. Iľa mala ešte jednu sestru, obe vyrastali ako sirotky a slúžili u bohatých gazdov v obci Merník, okres Vranov nad Topľou. Jej sestra Mária sa vydala do Rudlova v okrese Vranov nad Topľou. Manželská dvojica nemala ľahký život. Po druhej svetovej vojne bol nedostatok pracovných príležitostí, preto obidvaja manželia odišli v roku 1949, tak ako väčšina Rómov obce Brekov, za prácou do Čiech. Pracovali v sudetskom pohraničí na opustených majeroch. Pracovali na poliach, pričom vykonávali všetky poľnohospodárske práce. Ich pobyt v Českej republike netrval dlho. Domov sa vrátili na jar roku 1953. Chytili sa vyrábať ručnú pálenú tehlu. Príprava samotnej tehlovej hmoty v dopoludňajších hodinách pripadla Helene, ako aj ostatným Rómkam v obci. Táto práca bola pre ženu veľmi namáhavá. Žena musela nakopať hlinu, polievať ju, prehadzovať hlinu lopatou a nohami hlinu vymiesiť. Hlina musela byť tak dlho spracovávaná, až bola kompaktná a elastická. Povrch takto pripravovanej hliny sa upravil vyhladením, takže vyzerala ako koláč. Keď prišiel manžel z práce domov v popoludňajších hodinách, obidvaja manželia išli vyrábať surovú tehlu. Výroba spočívala v tom, že sa najprv upravil terén do rovinnej polohy. Terén sa posypal pieskom a uhladil, pripravený zemný koláč sa krájal motykou a dával na drevený stôl vopred posypaný pieskom. Oboma rukami sa odkrojila časť hliny a začala sa valkať po stole. Dobré spracovaná hlina sa oboma rukami hodila do pripravenej drevenej formy. Prebytok hliny vo forme sa odrezal dreveným rezákom, tehla vo forme sa posýpala pieskom, forma sa uchytila za spodnú časť oboma rukami a odišlo sa na pripravený priestor, kde sa z formy hlina vysypala a nechala na voľnom priestore sušiť. [...] Helena, ako aj ostatné rómske ženy, hlavne pred Veľkonočnými sviatkami nabrali hrudy vypáleného vápna do plachty, prehodili si to cez plecia a išli s ním po okolitých dedinách. Vápno ženy vymieňali za potraviny ako slanina, fazuľa, múka, atď. Táto práca každú ženu vyčerpala, unavená žena po príchode domov musela navariť a zahnať hlad rodiny. Neskôr, v sedemdesiatich rokoch, kedy vznikalo viac pracovných príležitostí, Helena vykonávala upratovačské práce v Chemlone a neskôr v Okresnom stavebnom podniku (OSP). Prácu vykonávala vzorne a svedomito, za čo bola aj ocenená diplomom. Spolu vychovávali troch synov a jednu dcéru.

O sobě

Do školy bol [Koloman Gunár] zapísaný s priezviskom Surmaj. S týmto priezviskom žil Koloman až do čias, keď si musel vybaviť občiansky preukaz (1963). Do školy, ktorú navštevoval: ZDŠ – ulica Švermova Humenné, mali odovzdať triednemu učiteľovi rodný list – a vtedy začalo vysvetľovanie. Doma sa jeho

rodný list nenašiel. Koloman netušil, že priezvisko Surmaj nie je jeho. Doma mu matka poradila, že rodný list bude pravdepodobne na MNV – Závadka. Odišiel teda do Závadky, pešo cez les Džverník, hľadať svoj rodný list na MNV. Tu mu oznámili, že matričný úrad bol presťahovaný na MNV – Topoľovka, takže rodný list má hľadať tam. Keď bolo už neskoršie odpoľudnie, vrátil sa domov. Nasledujúci deň po príchode zo školy, odišiel teda do Topoľovky na MNV, hľadať svoj rodný list. Príslušný tajomník po zreferovaní požiadavky začal hľadať rodný list na meno Koloman Surmaj narodený v roku 1948. Po dlhšej chvíli oznámil, že rodný list na také priezvisko sa tu nenachádza. Začalo sa z jeho strany vypytovanie, ako sa volá matka, aké priezvisko mala za slobodna, ako sa volá otec. Z toho výsluchu nakoniec vzišlo, že priezviskom nie je Surmaj, ale Gunár, po matke za slobodna, lebo v čase môjho narodenia matka nemala ešte 18 rokov a nebola s otcom zosobášená. Keď Koloman doniesol tento rodný list triednemu učiteľovi, ten sa z toho zhrozil. Koloman vysvetlil túto zmenu priezviska ako učiteľovi, tak celej triede a nakoniec aj riaditeľovi školy. Po celej škole si o tomto zmenenom priezvisku pošuškávali nielen spolužiaci, ale aj učitelia asi týždeň. ZDŠ na ul. Švermova Koloman Gunár ukončil v roku 1964. Rozhodol sa po domácej porade, že bude pokračovať v štúdiu na Strednej všeobecno-vzdelávacej škole v skratke SVŠ (terajšie Gymnázium). Doba štúdia trvala od roku 1964–1967 a bola ukončená maturitnou skúškou. V treťom ročníku štúdia, keď sa rozhodovalo, na ktorú vysokú školu podať prihlášku, Koloman nahlásil triednemu profesorovi Pedagogickú fakultu. Po tomto študentskom nahlásení vysokej školy nasledovalo rodičovské združenie, na ktorom triedny profesor, pán Major, informoval rodičov o rozhodnutí študentov. Keďže Pedagogickú fakultu si vybrali iba dievčatá, matka Helena po príchode domov spustila na Kolomana krik, či sa nehanbí, že na Pedagogickú fakultu sa hlásia iba samé dievčatá a on. Všetci chlapci z triedy (bolo ich 8) si podávajú prihlášku na medicínu či techniku. Aj triedny vraj povedal, že sa viac hodím na technické veci, než študovať učiteľstvo. Nuž výsledok rodičovského združenia spôsobil, že sa definitívne rozhodol pokračovať v štúdiu na Stavebnej fakulte Slovenskej vysokej školy technickej. Koloman urobil prijímacie skúšky a bol prijatý do prvého ročníka v roku 1967. Vysokoškolské štúdium ukončil obhajobou diplomovej práce a štátnicami v roku 1972. Promócie boli 7. júla 1972 vo veľkej aule Chemicko-strojníckej fakulty Bratislava, kedy mu dekan Stavebnej fakulty profesor Halahija odovzdal diplom s titulom inžinier – Ing. Na začiatku piateho ročníka, v roku 1971, na brekovský odpust, ktorý je stále prvú októbrovú nedeľu, sa v sobotu Koloman žení. Za manželku si berie Agátu Demeterovú, narodenú v roku 1953. Cirkevný sobáš majú v miestnom rímsko-katolíckom kostole v Brekove. Koloman bol aj vynikajúci akordeonista.

O sobě jako muzikantovi

Ako jedenástročnému mu otec kúpil 48 basovú harmoniku. Týždeň ho učil hrať na tento nástroj Aladár zo Strážskeho. Aladár bol synom vynikajúceho primáša menom Alexander – Šani. Po nejakom čase ho zase začal učiť v hre na akordeón Jančo Piščikov z Veľopolia, a to dvakrát týždne. Obidvaja učitelia za čas výučby bývali, stravovali sa a spali v dome Bartolomeja Surmaja. Veľa tajomstiev dobrej hudby vštepil do syna jeho otec Bartolomej, ktorý bol vynikajúcim cimbalistom. Naučil ho v krátkom čase všetky akordy, stupnice, harmonizáciu, intonáciu a melodicky hrať na akordeón. Asi po roku Koloman ako 12-ročný začal chodiť hrať s ľudovou kapelou, ktorej bol primášom Kolomanov dedo po otcovi Gustáv Olah. Hral zábavy do desiatej hodiny večer, potom za oponou javiska mu otec ustlал a išiel spať, lebo pondelok Koloman išiel do školy. Hral i svadby a to časovo do polnoci, potom išiel spať. Jeho čiastka bola zo začiatku 20–30 korún, potom neskôr 50 % dospelého muzikanta. V kapele boli títo muzikanti: primášom bol jeho dedo Gustáv Olah, na cimbal hral jeho otec Bartolomej Surmaj, na kontrú jeho ujo (mamin brat) Ján Gunár, na bicie dedov zať (jeho otca švager) Štefan Demeter a na saxofóne jeho strýko (čiče otcov brat a syn primáša Gustáva Olaha) Eduárd Olah. Neskôr, keď mal Koloman 14 rokov, išiel do hudobnej školy v Humennom. Riaditeľ tejto školy pán Gross, Žid, nechcel Kolomana pre pokročilý vek prijať do školy. Avšak napokon ho prijal. Chodil tam však iba jeden rok. Hra podľa nôt ho nebavila, lebo už chodil hrávať po svadbách a zábavách, kde hrával iba podľa sluchu. Z nôt hrať nevedel ani do konca svojho života. Na prelome sedemdesiatich a osemdesiatich rokov 20. storočia, t. j. roky 1979–1981, začala ísť do popredia gitarová muzika, preto si v roku 1978 kúpil varhany, zosilňovač a reprobedňu značky Wermona v hodnote 20 000 korún od pana Kulhu z obce Lieskovec. Na dohováranie jeho najmladšieho brata Jozefa Surmaja s tým, že Kulhu z kapely, v ktorej je on kapelníkom, uvoľnia a na jeseň Kolomana priberú do kapely v hre na varhany, čo sa aj stalo. Hudobná skupina mala názov 2X2.

O pálené cihle

Nedostatok tehelní pred druhou svetovou vojnou vo východoslovenskom regióne a zvýšená požiadavka na výrobu tehál od tohto obyvateľstva viedla brekovských Rómov k tomu, aby sa začali zapodievať výrobou pálených tehál. Tehla sa vyrábala v provizórnych podmienkach a iba cez letné obdobie. Začiatkom jesene sa musela tehla páliť v peci a distribuovať zákazníkom.

Hlavná lokalita na výrobu tehál v Brekove bola po pravej strane poľnej cesty vedúcej do obce Topoľovka či Hudcovce. Lokalita zo severnej strany bola

ohraničená miestnym potôčikom pod lesným porastom zvaným „Zverník“. Pozemky od poľnej cesty sa mierne zvažovali k potôčiku. Rómska rodina, ktorá získala zákazku na výrobu tehál, musela mať odkúpenú časť pozemku práve v tejto lokalite od príslušného vlastníka (gadža z Brekova). [...] Jeden takýto pozemok finančne stál 500 korún. Vlastníci týchto pozemkov nespravili úradný prepis v pozemkovej knihe či u notára, preto tieto pozemky stále figurujú na geodézii pod pôvodnými vlastníkmi, t. j. majiteľ je Neróm. Rómovia týmto vlastníckym pomerom nevenovali dostatočnú pozornosť. Boli radi, že si na odkúpenom pozemku môžu vyrábať tehlu. Gazdovia sa týchto koncov polí radi zbavovali, lebo boli odrezané od celistvosti poľnou cestou a boli málo výnosné. Úroda na nich bola slabá. No zemina na výrobu tehál bola priam vynikajúca. V hĺbke 1–1,5m bola najlepšia, lebo mala dobrú konzistenciu, farbu trochu do červena pripomínajúcu íl. Aj poloha pozemkov bola dobrá, lebo bola lemovaná potôčikom, nakoľko voda na výrobu tehál je nezbitou súčasťou. Pozemky boli prístupné poľnou cestou, ktorá slúžila na odvoz už vypálenej tehly.

Radovo sa v tejto lokalite vypaľovalo za rok 10 až 15 pecí, čo činilo 100 až 150 tisíc kusov tehál. Takéto tehly sa tu vyrábali pred druhou svetovou vojnou, ale aj po nej a najväčší rozmach týchto tehál bol v rokoch 1950 až 1965. Tehly v tejto lokalite sa vyrábali do roku 1970. Cenovo tieto tehly boli lacnejšie oproti fabrickej tehle. Jedna vypálená tehla sa predávala zo začiatku výroby za 0,50 korún, neskôr cena stúpla na 0,80 korún za kus. Fabrická tehla sa predávala 1–1,20 korún za kus. Preto obyvateľstvo východného regiónu uprednostňovalo brekovskú pálenú tehlu. Z tejto tehly sú postavené mnohé rodinné domy na dedinách Východoslovenského regiónu. Niektorí Rómovia vyrábali a pálili tehly na pozemku mimo obce Brekov, a to priamo u gazdov, ktorí si tehlu objednali. Napríklad v obci Jasenov, Rovné, Udavské či Hažín nad Cirochou.

O kovárství

Toto remeslo v obci Brekov vykonával pradedo Lapšík, potom po ňom prevzal kováčske remeslo jeho syn Štefan Gunár. Najviac mu s prácami v šmykni pomáhal a neskôr aj sám vykonával kováčske práce v obci Závadka jeho najstarší syn Gejza Gunár. Väčšia časť práce sa vykonávala v šmykni, ktorá mala pôdorysné rozmery 5x4,5 m. [...] Podlaha v šmykni bola hlinená. V šmykni sa opravovali pluhy, brány, ostrili sa cepy a iné kovové výrobky. Obyvateľstvo s týmito kováčskymi službami bolo veľmi spokojné. Kováčske práce v šmykni sa realizovali do roku 1978. Kováč Štefan Gunár pre starobu prestal vykonávať toto remeslo. Po jeho smrti v roku 1980, jeho synovia Anton a Ján Gunár šmykňu zbúrali, narádie si zobral Janko.

Časť tohto náradia, kováčsky mech a kovadlinu, predal Vlastivednému múzeu v Humennom. A takto skončilo kováčske remeslo v obci Brekov.

O vápence

Pred druhou svetovou vojnou v regióne veľa pracovných príležitostí brekovskí Rómovia nemali. No mali jednu výhodu. V obci bola vápenka (všetci obyvatelia ju nazývali Fabrika). Vápenke šéfovali Židia. Aj obchody s potravinami mali v obci Židia. Počas zimy sa Rómovia nejako do práce nehrnuli. Rodinu živila manželka. Často brali potraviny na sekeru od Žida. Ten im tie potraviny dal, lebo po nástupe do práce do Fabriky, im cenu za dodaný tovar, stiahol z výplaty. Čiže medzi Rómami a Židmi bola dobrá symbióza. Vo fabrike Rómovia vykonávali poväčšine práce spojené s vývozom vypáleného vápna z pece vápenky na prístavený železničný vagón či furmanské vozy. Pracovali v prašnom vápennom prostredí, v horúcich letných dňoch. Túto prácu majoritné obyvateľstvo nechcelo vykonávať. Židia pracujúcich Rómov v tejto fabrike obľubovali a stále ich brali do práce.

Vápno sa v Brekove vyrábalo určite už v minulosti, a to v súvislosti s výstavbou brekovského hradu. Tento hrad stojí na neďalekom kopci, ktorý susedí s vápencovou baňou. Podľa prameňov, prvovýrobná bola v hlbokých murovaných peciach. V roku 1908 gróf Alexander Andrassy, založil akciovú spoločnosť na vyťaženie vápna v Brekove. V roku 1920 sa brekovský vápencový kameňolom využíval v blízkom okolí na výstavbu štátnych ciest. Kamenári, poniektorí aj s manželkami, ho ručne roztlkali a triedili na rôzne veľké kamene (makadam). Brekov sa stal známym svojou výrobou vápna široko ďaleko. Tunajší vápenec obsahuje až 90% vápna a preto je v medzinárodnej geologickej nomenklatúre známy a vedený ako brekovský vápenec. V roku 1925 dal podnikateľ Erenberger postaviť modernú vápenku s dvoma do výšky sa týčiacimi komínmi, ktorá bola jedinečnou svojho druhu na východnom Slovensku. V rokoch 1925–1927 dal pán Erenberger postaviť viackomorovú vápenku so štyridsať metrovým komínom. Počas obdobia Slovenského štátu bola firma Erenberger a spol. s predmetom podnikania „výroba stavebného materiálu“ vlastníaca vápenku s kameňolomom v Brekove. V tejto vápenke sa vyrábalo vápno do roku 1961. Vraj pre nízku rentabilitu, bola výroba vápna v roku 1961 zastavená.

O jazyce

V Brekove od samého počiatku až dodnes (t. j. rok 2010) sa Rómovia dorozumievali ako medzi sebou, tak aj s majoritným obyvateľstvom len zemplínčinou či šarištinou. Nikdy nerozprávali, ani v domácnosti pred deťmi, po rómsky, lebo tento jazyk neovládali. I keď sa vydala do Brekova cudzia Rómka, ktorá predtým doma rozprávala po rómsky, ako náhle prišla bývať do Brekova, prestala rozprávať v rómčine a používala východoslovenské nárečie. Keď takýto Róm či Rómka žila už v Brekove 25 a viac rokov, už potom po rómsky nevedeli, keď asi rozumeli, čo im Rómovia medzi sebou v rómčine rozprávajú. Deti od samého počiatku učili rozprávať len po slovensky. Naši prarodičia, starí rodičia či rodičia nikdy nerozprávali po rómsky, len tunajším východoslovenským nárečím. A preto rómske deti nemali a ani nemajú jazykové bariéry pri vstupe do materskej či základnej školy.

O socioekonomickém vzestupu

Rodinné domky, ktoré si Rómovia postavili pred druhou svetovou vojnou, či po roku 1950, boli síce z tehál ručne vyrobených a vypálených, ale boli v štýle obdĺžnika a po roku 1950 v tvare L. Hovorilo sa im vinkľové domky. Vykurované boli šporákmi alebo pieckami na tuhé palivo, poväčšine drevo, najlepšie bukové. Toalety boli drevené latríny. Namiesto kúpeľne mali plechové vane alebo dubové sudy. Na rannú hygienu používali namiesto umývadla s tečúcou vodou lavór, ktorý bol osadený v plechovom stojane a voda sa zohriala na šporáku v inom hrnci. Elektrifikácia obce bola po roku 1950. Dovtedy si ľudia večer svietili petrolejovými lampami, petrolejkami. [...]

Roky 1970 až 1990 boli najplodnejšími rokmi rozvoja brekovského rómskeho obyvateľstva. V tomto období všetky školopovinné deti počas vyučovacieho dňa boli v škole či v škôlke. Staršie deti boli zaradené do učebného pomeru na stredných odborných učilištiach v neďalekom okresnom meste Humenné. Boli aj stredoškólači na gymnáziu či stredných priemyselných školách a vysokoškólači. Všetko práceschopné obyvateľstvo bolo zaradené do pracovného procesu: rómske ženy či muži pracovali v Chemlone n. p. Humenné. V Chemkostave n. p. Humenné pracovali muži stavbári. V neďalekom Chemku n. p. Strážske pracovali naši Rómovia na zodpovedných úsekoch chemickej výroby. Doma ostali iba maloleté deti, matky na materskej dovolenke, ktoré sa starali o deti a starci na dôchodku. Naša ulica Hušták po niektoré dni bola ako vymretá. Všetko obyvateľstvo bolo zapojené do budovania socializmu. A vtedy sa brekovskí Rómovia najviac pozdvihli ako vzdelanostne, tak aj v sociálnej oblasti. Oproti Rómom v iných

dedinách v okolí Humenného, ale nie iba v tomto, ale dovoľm si povedať, že v celoslovenskom kontexte.

Najväčší rozmach svojpomocnej bytovej výstavby bol v rokoch 1975 až 1985. V tomto čase si Rómovia zrealizovali 24 nových dvojpodlažných rodinných domov a to za pomoci štátu (pracujúcim bola poskytnutá návratná pôžička za výhodný 2% úrok, pri stabilizačnej pôžičke boli poskytnuté nenávratne finančne prostriedky ako aj prostriedky na vyrovnanie cien).